

A kolozsvári egyetem és a romániai magyar identitáspolitika

Magyari-Vincze Enikő

Kulturális elemzésem célja – Clifford Geertzcel szólva – megérteni „a szimbólumokban megtestesülő jelentések történetileg közvetített mintáit”, illetve „a szimbolikus formákban kifejezett örökölt koncepciók azon rendszerét, [...] amelynek segítségével az emberek kommunikálnak egymással, állandósítják és fejlesztik az étellel kapcsolatos tudásukat és attitűdjeiket” (Geertz 1994: 65). Véleményem szerint a kolozsvári egyetem szimbólumként¹ való értelmezése segít annak megértésében, hogy Erdélyben az együttéléstről milyen elképzeléseket dolgoztak ki és fogadtak el román és magyar részről egyaránt. Az egyetem körüli viták mindig többről szólnak azok elsődleges jelentéseinél, általuk a két elit próbált helyezkedni, jelezvén azt, hogy mit gondol magáról, a másikról, valamint az együttélés morális és politikai rendjéről.

Az etnikai identitáspolitika

Craig Calhoun nyomán az identitáspolitikát olyan jelenségként értelmezem, amely egy közösségként meghatározott embercsoport önfelismerésével és mások általi elismerésével kapcsolatos (Calhoun 1995), s amely akkor uralja a nyilvános cselekvések terét, amikor az elismertetés problematikus, ennek kimondása pedig lehetségessé válik. Továbbá Charles Taylor elemzéséből kiindulva az identitáspolitikát az etnikai különbségek és sajátosságok elismertetésének szükségletével magyarázom (Taylor 1994). Úgy gondolom azonban, hogy az identitáspolitika nem merül ki a megnevezéssel és az önmegnevezés mások általi elismertetésével. Ez a gyakorlat szimbolikus hatalomként létrehozza az identitás legitimitévélt meghatározásait, és lehetetlenné tesz másokat, továbbá egy bizonyos politikai rendet érvényesít, melyben méltó pozícióba helyezi a képviselt közösséget. Ezért az identitáspolitikát a megnevezés, helyezkedés és elismertetés politikájaként határozom meg (lásd Magyari-Vincze 1997). Olyan beszédmódok és cselekvések együtteseként, amelyen keresztül kultúra és politikum viszonyát elemezhetjük.²

¹ Az egyetemmel mint etnikai szimbólummal való politizálást az etnicitáspolitika avagy az etnikai identitás politikája egyik jelenségének tekintem. Ennek elemzésében mindenekelőtt az etnikai identitás társadalmi felépítésére és az identifikáció stratégiáira figyelő konstruktivista szemléletre támaszkodom (például Barth 1969; Eriksen 1993; Hall 1996). Az önálló egyetemre irányuló politikai gyakorlatot az etnikai csoport határát fölépítő és fenntartó mechanizmusként kezeltem.

² Például azáltal, hogy Michel Foucault nyomán rákérdezzünk, miként fonódik össze ebben az esetben a valóságot reprezentáló diskurzus és a valóságot, többek között a szubjektumot létrehozó hatalom (Foucault 1981).

Az egyetemről való társadalmi beszéd módja nem csak jelentések rendszerét hozza létre, hanem szabályokat is szentesít. Előírja az intézményről való beszéd normáit, megtilt más diskurzusokat, s a konstrukció folyamatát elrejtve természetesként fogadtatja el azt, hogy „a romániai magyarság” éppen az, ahogyan az uralmi beszédmód meghatározza. Persze ez a diskurzus, mely az etnikai másik által képviselt diskurzussal szemben és bizonyos kapcsolatok rendszerében működik, mindig konkrét emberek cselekvésein és érkein keresztül aktualizálódik. Nem elvont jelentésekkel és szabályokkal van itt dolgunk, hanem egyénnel és emberek csoportjával, akik/amelyek saját élettapasztalataik révén használják föl a történetileg rögzült uralmi beszédmódot, nem utolsósorban arra is, hogy önmagukat hatalmi pozícióba helyezték.

A megnevezés, helyezkedés és elismertetés politikája Erdélyben

A romániai magyar politikai és médianyilvánosságban a romániai magyarság homogén közösségként jelentkezik, szembehelyezkedve a hasonlóan egyneműnek tekintett „románokkal”. Nem jelenítik meg a belső különbségeket, illetve ezeket nem tartják problematikusnak a követelések megfogalmazása során. Azt az elképzelést hozzák létre és tartják fenn, miszerint a románok és a magyarok viszonya mindig a győztes–vesztes paradigmában jeleníthető meg. Mióta ebben a térségben az etnikai identifikáció a társadalmi és kulturális rend részének tekinthető, a magyar nemzeti autonómiát és szabadságot jelképező *Erdélyt* mindig a legautentikusabb és legősibb románságot szimbolizáló *Ardeallal* szemben értelmezték.

A romániai magyar identitáspolitika szempontjából a mai helyzet a huszadik század eleji fordulatban gyökerezik, amikor is a kisebbség vezetőinek azt kellett kitalálniuk, mit jelent „nemzeti kisebbségnek” lenni a román nemzetállamban. Másrészt mit jelent osztozni a magyar kultúrnemzet értékeiben (közös eredet, nyelv, kulturális hagyományok), harmadrészt pedig önálló testként kijelölni saját határait.

A megnevezés feladata elejétől fogva szorosan kapcsolódott a helyezkedés tétjéhez. A kisebbségi pozíció definiálása feltételezte a múltból örökölt, románokkal szembeni felsőbbrendűség érzésének és a hatalmi privilégiumok emlékeinek a megváltozott státushoz való hozzáigazítását, s ugyanakkor a kisebbségi lét negatív élményeinek a feldolgozását is. Az első világháború után a magyar kisebbségi elitnek a saját állam hiányában kellett megteremtienie méltóságát és pozitív önképét.³ Olyan körülmények között, amikor a nemzeti önrendelkezés elve alapját képezte Közép- és Kelet-Európa politikai átrendezésének. Az új helyzetben született meg és vált dominánssá egy moralizáló és viktimizáló beszédmód. A romániai magyar identitáspolitika a kisebbségi létet a kulturális autonómia kiépítésével képzelte megoldani.⁴ A magyarként való megmaradás – mint morális kötelesség⁵ – felté-

3 A nemzeti kisebbség státusát abban a Romániában kellett elképzelni, amely 1918-ban teljes szabadságot ígért az „együtt élő népeknek/nemzetiségeknek”. *De jure* biztosította minden egyes nemzetiség jogát arra, hogy anyanyelvét használja az oktatásban, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban, és politikai képvisellel rendelkezék az új állam parlamentjében és kormányában; illetve abban az országban, amelynek 1923-as alkotmánya egyszer s mindenkorra rögzítette azt a definíciót, amely szerint Románia egységes nemzetállam. És ahol éppen a különböző politikai, vallási és kulturális hagyományokkal rendelkező régiók végleges egyesítésének kísérletei felett érzett frusztrációk és kudarcélmények alkotják a mai napig a nacionalizmus újratermelődéssének egyik tényezőjét.

4 Lásd erről például Kós Károly felhívását: „Kíáltom a jelszót: építenünk kell, szervezkezdünk át a munkára. Kíáltom a célt: a magyarság nemzeti autonómiája. De kíáltom azt is: aki gyáva, aki rest, aki alkuadni akar, az nem közénk való, mert az a mi ellenségünk: a mi árulónk” (Kós 1921).

5 Erről tanúskodik Reményik Sándornak a kisebbségi lét alapvető dilemmájával kapcsolatos álláspontja, mely véleményem szerint a romániai magyarságról való gondolkodás és beszélés tekintélyelvű szabályává vált: „mi elhatározottak vagyunk, hogy utolsó csepp vértünkig megmaradunk szülőföldünkön, s megmaradunk a kisebbségi

teleit a saját kulturális intézmények kiépítésében és fenntartásában látta. A kultúrának mint szimbolikus államnak a kitalálása az önálló államiság hiányának pótlására s az önrendelkezés elvének alkalmazására tett kísérlet volt. A státusváltást megélt magyar elit a múltból örökölt felsőbbrendűsége védelmét az önálló kulturális intézményrendszer fenntartásától remélte. Ezért válhatott a kulturális jogok megszerzése kulcskérdéssé, a politika pedig a kulturális javakért folytatott küzdelemmé. A kisebbségnek etnikai és kulturális kategóriákban való meghatározása ilyen módon reprodukálta a csoport marginális státusát, holott éppen ezt akarta fölszámolni. Eltakarta a gazdasági és politikai hatalom megszerzésének fontosságát, ezzel szemben viszont túlhangsúlyozta a kulturális hatalom szerepét. Másrészt azáltal, hogy etnikai kategóriákban kívánt elismerést szerezni a kisebbségnek, reprodukálta annak a nemzetállamnak az erejét, amelynek ellenőrzése alól önálló hatalmi tereket akart kiszakítani magának.

A további évtizedekben csak erősödött az erdélyi magyarságot kizárólag kulturális entitásként meghatározó koncepció. Még inkább megkérdőjelezhetetlenné vált az értelmiség etnikai megmaradást célzó missziója. A szocializmus éveiben, habár a hivatalos diskurzus a társadalmi osztály kategóriákban ígerte felszámolni az etnikai alapon szerveződő különbségeket, egyén és állam kapcsolatát – mind román, mind magyar részről – az etnikai/nemzeti közösséghez való tartozás közvetítésével határozták meg. Idővel a magyarság saját intézményei rendre megszűntek, a még létezők tevékenysége pedig beszűkült, a pusztán „túlélés” lett az etnikai program. Nem szűntek meg emlékeztetni a kulturális hagyományok megőrzésének fontosságára, és az etnikumba való bezárkózás révén gyakorolt ellenállást hirdették.

A szocializmus bukása után erőteljes harc indult meg a magyarság identitásának újradefiniálása és a kulturális különbségek megjelenítése körül. Ez része volt a romániai társadalmi és kulturális status quo újrendezésének, nem utolsósorban az alakuló politikai mezőny meghatározásának és legitimálásának.⁶ Az 1990. márciusi marosvásárhelyi eseményeket kivéve ezek a folyamatok a szimbolikus erőszak és a kulturális versengés formájában zajlanak.⁷ Modelleket a kisebbség vezetői – a szocializmussal szembehelyezkedve – a távolabbi múltban keresnek. A többség és a kisebbség, legalábbis azok meghatározó elitje, egyaránt a korábban elkezdett nemzetépítési projekt folytatására törekszik, aminek részeként a múlt idealizálva jelenik meg.

A kolozsvári egyetem mint kulturális küzdőtér

Elemzésem⁸ az önálló magyar egyetemet mint a romániai magyar identitáspolitika ügyét kezeli. Ezt az intézményt – Orvar Löfgren kifejezésével élve – egyszerűsrimd a nemzeti identitás kulturális küzdőterének tekintem (Löfgren 1989), és azt figyelem, ahogyan rajta ke-

(5. folyt.) életkategóriában [...] mi ma is nőni vagyunk képesek, mint ama bizonyos pálma a súly s a kő alatt. Kisebbségi mivoltunkat [...] mártírpéldának és tanító-küldetésnek valljuk [...] Az erkölcsi törvény mint magyar követelmény bennünk. A transzszilván csillagok pedig felettünk. És semmi más. Nekünk lehet – mert kell” (Reményik 1989).

6 A kialakulóban levő új magyar politikai elit – egy-két „nagy árulót” kivéve – nagylelkűen befogadott szinte mindenkit: az országból elvándorolt, és most visszatért disszidenst, az 1989-es forradalom hőseit, a nyolcvanas évek második felében lebukott helyi hatalmasságot, az egyetemről éppen kikerülő ifjút, aki játékeret és kariert látott az alakuló etnikai párt különböző helyi és/vagy központi, politikai és/vagy „civil társadalmi” struktúráiban.

7 A Ceaușescu-rendszer etnonacionalista kommunizmusa, érdekes módon, nem csak magyar, hanem román részről sem elégtette ki a kulturális politikát művelő eliteket, és mindenképpen delegitimálta az osztályterminusokban történő kollektív identifikációt.

8 Írásomban részletesebben ismertetem és értelmezem azokat az 1989 decembere és 1997 ősze közötti eseményeket, amelyekre rendszeres etnográfiai terepmunkám irányult, de érintem a legfrissebb, még képlékeny s ezért a

resztül különböző társadalmi pozíciókat betöltő egyének és csoportok – egyrészt a román és magyar kulturális hierarchia, másrészt a „ki az igazibb magyar” fölött vitatkozva – a hatalom megszerzéséért és megtartásáért harcolnak egymással. Az egyetem a kultúrának mint szimbolikus államnak kulcsfontosságú elemeként a politizálás céljává és eszközévé vált, az erdélyi román és a magyar elitek közti évszázados kulturális versengés küzdőterévé. Román részről a nemzetépítésben szimbolikus jelentőséggel fölruházott egyetemet „a nemzeti művelődés szentélyeként”, az „Egyesülés szimbólumaként”, „a román akarat, harc és eszmény szellemi váraként” határozta meg.⁹ Az erdélyi, illetve a romániai magyar értelmiség számára pedig ugyanaz az intézmény „a nemzeti ébredést”, „a hegyen épített világító várost”, a „folytonosság” és a „megmaradás” biztosítékát, „az autonóm fejlődés” garanciáját jelképezte (Gáll 1995).¹⁰

A kolozsvári egyetem és a kulturális különbségek kezelésének mintái

Az osztrák–magyar kiegyezés után, 1872-ben Kolozsvár *Ferenc József Tudományegyetem* néven magyar egyetemet kapott. Erdély Romániával való egyesülése ezen a téren azt eredményezte, hogy 1919-ben a magyar egyetem Szegedre emigrált, és Kolozsváron elkezdte működését az *Universitatea Romana a Daciei Superioare*, mely 1927-ben az *Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj* nevet kapta. 1940-ben a bécsi döntés nem hagyta változatlanul ezt a helyzetet: a magyar egyetem visszatért Kolozsvárra, míg a román intézményt Szebenbe száműzték. 1944-ben, amikor a város vezetése a szovjet csapatoknak és az Észak-Erdélyi Demokratikus Szövetségnek a kezébe került (benne a Magyar Dolgozók Szövetségével), döntés született a magyar egyetem „helyben maradásáról”, és elkezdődtek a többé-kevésbé konfliktusos egyezkedések a román egyetem visszatéréséről. Miután a romániai közigazgatás ismét átvette a Kolozsvár feletti hatalmat, 1945-ben döntést hoztak az *Universitatea Ferdinand I* visszaállításáról, valamint egy, habár nem a *Ferenc József Tudományegyetem* jogutódjaként létező, de önálló magyar nyelvű állami egyetem létrehozataláról.¹¹ Így a város két, egymástól különálló egyetemet tudhatott magának 1959-ig, amikor is a két intézményt *Universitatea Babeş–Bolyai* néven egyesítették. 1984-től a hivatalos dokumentumokban az intézmény mint *Universitatea din Cluj-Napoca* szerepelt, s ennek égisze alatt a magyar nyelvű oktatást biztosító struktúra (az úgynevezett „magyar szekció”) egyre inkább leépült.

Az egyetem története jól szemlélteti, miként kezelték az értelmiségiek a románok és a magyarok közti kulturális különbségeket, s miként képzelték el a két csoport együttélését. A *szegregációs modell* szerint a „román föld, román egyetem” – „magyar föld, magyar egye-

(8. folyt.) távolságtերemő értelmezés által kockázatosabban megragadható fejleményeket is. Adatgyűjtésem helyszínei a magyar nyelvű felsőoktatás ügyében aktív szereplők által szervezett találkozások, gyűlések, konferenciák voltak. Kutatásom egyik sajátosságaként a terepmunka és az értelmezés azért is összefonódott a vizsgálat minden szakaszában, mert a szóban forgó terep mindennapi életem kerete (volt), és mindazt, amit az egyetem körüli eseményekről hallottam és láttam, átszőtték azok a tapasztalataim, amelyek a posztzocialista identitáspolitikára más megnyilvánulásainak megfigyeléseiből származtak (például az etnikai pártok, főként az RMDSZ kongresszusai, december elseje és március tizenötödike megünneplése Kolozsváron, valamint a városban 1990 óta fel-fellángoló etnikai szimbólumok körüli feszültségek).

⁹ „A kolozsvári egyetemnek van egy örök missziója: a román szellemiség kinyilvánítása azokon a területeken, ahol népünk megszületett. Ez az egyetem az évezredek küzdelmeit betetőző egyesülés szimbóluma, s mint ilyennek, a román akarat, harc és eszmeiség szellemi várává kell válnia” (részlet Iuliu Hatieganu rektornak a Kolozsvárról Szebenbe száműzött egyetem 1941/42-es tanévének megnyitóján mondott beszédéből, lásd Puscas 1994).

¹⁰ „A második világháborút követő időben nem csak romániai, de kelet-európai mértékkel mérve is az önálló magyar egyetem a legnagyobb jelentőségű nemzetiségi kultúrintézmény volt” (Csögör 1990).

¹¹ Ennek dokumentumait magyar részről 1990 után több szerkesztésben is kiadták. Lásd például Barabás és Joó 1990, valamint Lázok és Vincze 1995.

tem” eszmék jegyében a domináns etnikum a másikat, a nem dominánsat messzire száműzi az általa uralt léteztől, a monokulturalizmust tartja követendő és megvalósítandó mintának. A második modell a *konszenzuson alapuló szeparatizmus*, amely elismeri a kulturális különbözőségeket, intézményes kereteket is biztosít ezek gyakorlására, de mindezt csak egymástól jól elhatárolt világok egymásmellettségében tudja elképzelni. A harmadik minta az *intézményes asszimilációt* tartja megoldásnak, a keveredés, a látszatra közös intézmény a domináns csoport hegemónikus törekvéseit takarja, úgy szünteti meg a kulturális különbözőségeket, hogy bekebelezi azokat.

Függetlenül attól, hogy éppen melyik minta szerint szerveződött, az egyetem mint nemzeti szimbólum feletti átpolitizált egyezkedés mindig erőteljesen szervezte az erdélyi román és magyar elit társadalmát. Rögzítette azt a meggyőződést, miszerint a hatalomba került mindenkori többségnek mindig a kisebbségi státusba kerülőtől valamit elvonva kell bizonyítania felsőbbrendűségét. A mindenkori kisebbségnek pedig a történelmi igazságszolgáltatásért folyó (fizikai vagy szimbolikus) harcra, illetve a megfelelő visszavágásig (a fizikai vagy szimbolikus száműzetésből való visszatérésig) tartó túlélésre és megmaradásra kell berendezkednie. Mint ilyen, hozzájárult annak az elképzelésnek a kikristályosodásához, miszerint az Erdélyben való együttélés nem más, mint folyamatos küzdelem a románok és a magyarok között. Ebben a győztes és az áldozat állandóan újratermeli ezeket a pozíciókat, a hozzájuk kapcsolódó frusztrációkat, az általuk legitimálódó stratégiákat és magát az etnikai terminusokban meghatározódó társadalmi és kulturális rendet.

Az autonómia politikája a felsőoktatásban

A magyar értelmiségi és politikai elit jó része az 1989-es fordulatot a kulturális autonómia (újra)szervezésének esélyeként fogta föl. A szocializmus idején elveszített kulturális intézmények visszaszerzése a magyar identitáspolitikai kitüntetett feladatává, az autonómiaprogram kulcskérdésévé vált. A magyar nyelvű felsőoktatás egyike lett azoknak az ügyeknek, amelyek révén a magyar elit jelezte a román vezetés felé azt, hogy miként képzei el a kisebbség státusát a szocializmus utáni Romániában, milyen pozíciót tart méltónak számára. E kérdés kapcsán ugyanakkor kikristályosodtak a romániai magyar politizálás belső erőviszonyai és hatalmi küzdelmei is, valamint az autonómia eszméjére épülő identitáspolitikai kulturális stratégiái.

A felsőfokú oktatás ügyét 1995-re tizenhat, jogi személyiséggel rendelkező civil szervezet vállalta föl.¹² A különféle társaságok, egyesületek, szövetségek, alapítványok vég nélkülök látszó hajlamot mutattak egyrészt arra, hogy intézményeket alapítsanak és tartsanak fenn, másrészt pedig arra, hogy – az egység normájának súlya alatt – egyeztessenek.¹³ A vizsgált időszakban a különbözőségek regionálisan is szerveződtek. A közélet aktív szereplői ezt a „központként”, illetve „perifériaként”, valamint a „tömbmagyarságként”, illetve „szórvány-

¹² Egyébként mindaz, amit az RMDSZ „civil társadalomként” tart nyilván (értsd: ami a román állammal szemben, sőt akarata ellenére jön létre „magyarságmentékként”), a felvállalás gesztusával jött létre. Az intézményrestrukturáló modellt követő szerveződések a hagyománynak megfelelően osztották el maguk között a művelődés, oktatás és kutatás területét, a felvállalás attitűdjével jelölve ki az általuk lefedett szférákat.

¹³ Lásd például az 1995. február 11-én kötött, „az oktatással foglalkozó szervezetek, egyesületek, alapítványok, egyéb testületek munkamegosztására és együttműködésére vonatkozó” dokumentumot, melyben az egyeztetés fogalma jelzi: ebben a mezőnyben a hatalom elosztásával senki sincs megelégedve, a résztvevők úgy gondolják, a legitimitást és a képviselőlet újra meg újra definiálni, bizonyítani kell. Habár az „egyeztetés” folyamatát és eredményét maguk a résztvevők is mindvégig problematikusnak, illetve felboríthatónak tartották, mégis ez uralta – mind a szóban forgó oktatási szervezeteknek, mind pedig az RMDSZ történetének ebben a szakaszában – a viszonyok diszkurzív megjelenítését.

ként” meghatározott terek és csoportok közti versengésben jelenítették meg. Ez történt például annak a vitának a során, amely a Kolozsvár központú erdélyi magyar kultúra képével szemben két másik kulturális központot is meg kívánt nevezni. Az egyik álláspont a többi erdélyi nagyváros tekintélyét,¹⁴ a másik Székelyföld fölényét hangsúlyozta.¹⁵ Mindkét alternatíva a román állami szférától való függetlenségre épített. Mindkettő azt akarta bizonyítani, hogy „így is lehet”, „itt is lehet”, „akkor is lehet, ha nem engedik”, „anélkül is lehet, hogy a román állam jóváhagyná”. Ebből a szempontból eltértek a kolozsvári önálló magyar állami egyetem létrehozatalára irányuló kezdeményezésektől.

A román állami kereteken kívüli magyar intézmény létrehozásának stratégiája az autonómia programrészévé vált. A Magyarországról jövő pénzügyi támogatás is ennek jelentőségét növelte. A tömbmagyarságot felölelő vidékek az anyaországból érkező segítség fő hasznélvezői voltak, miközben több szempontból az alárendeltjeivé is váltak. A kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetemen zajló magyar nyelvű oktatás vesztésként szerepelt, mint ahogyan sokan a szélsőséges román nacionalista polgármester városaként magát a helységet is leírták.

A Babeş–Bolyai Egyetemen többéves szünet után 1990-ben indult be újra a magyar nyelvű oktatás – elsősorban a tanárképző szakokon. Hogy hol és miként, az elsősorban a tanári kar összetételétől (számától, korától, szakmai felkészültségétől) függött, és annak hatására is alakult, hogy – legalábbis a kezdetekben – azokból állt, akik valamilyen formában az egyetemi struktúrában éltek át az előző évtizedeket. Különbségek voltak egyrészt a humán- és a reáلتudományok, másrészt az úgynevezett pedagógiai és nem pedagógiai szakok között. Ez utóbbiak közül a közgazdaságtan és a jog maradt le a leginkább a magyar nyelvű felsőfokú oktatás megszervezésében, de nemcsak szakmai okokból, hanem politikai megfontolások eredményeként is.

Az 1996-ig terjedő időszak a magyar nyelvű oktatás számára Kolozsváron elsősorban azt jelentette, hogy saját teret kell (újra)hódítani az egyetem terén belül. Hogy hogyan, arra vonatkozóan többféle intézményfejlesztési modell működött egymás mellett, sokszor harcolva egymással. Az egyik a román egyetemi struktúrában elhelyezkedő, ehhez idomuló, a másik a román szerkezeten kívül létező, a harmadik pedig az ehhez hozzátapadó, de egyúttal párhuzamosan is építkező intézmény gondolata. A román egyetemi szerkezetbe engedélyezetten beleférő, ehhez idomuló intézményépítési törekvés a mennyiségi fejlesztés útját járta: a törvényes kereten belüli minél nagyobb hely kiharcolása, valamint az utolérés vágya és a lemásolás kényszere szabta meg számára az építkezés logikáját. A román–magyar együttélés az egyetemen belül ugyanis a magyar nyelven folyó oktatás számára nem biztosított szakokat és tanrendet meghatározó autonómiát, és a magyar tanárok részvétele a döntéshozatalban korlátozottan érvényesült. A román struktúrán kívüli, önálló állami magyar egyetem eszméje – amelynek képviselőjét az 1990 márciusában létrejött Bolyai Társaság vállalta föl – az intézményépítést egy jövőbe vetített, teljességre törekvő, nagypolitikai döntésektől függő egyetemképnek rendelte alá. Érvrendszere középpontjában a történelmi igazságszolgáltatás eszméje állt. Az e modellt követők használták leginkább a moralizáló és viktimizáló beszédmódot, és tevékenységük nagyjából ki is merült a különféle beadványok és a hatalmi szervekhez szóló levelek készítésében, valamint a Bo-

14 Ebbe az irányba mutatott a már működő nagyváradi Sulyok István Református Főiskola, valamint a Marosvásárhelyen létrehozandó Aranka György Egyetem legitimációs ideológiájának egyik fő motívuma, amely azt próbálta bizonyítani, hogy Kolozsvárhoz hasonlóan itt is van az egyetemi központhoz szükséges szellemi potenciál.

15 A székelyföldi oktatási központ gondolata a Csíkszeredában elindított távoktatást legitimáló diskurzusban jelent meg: „itt a főiskola magyarságtudatot ad és helyhez köt”. Ugyancsak a Székelyföld fontossága mellett kívánta szólni, hogy ott a román állami ellenőrzés talán gyengébb, mint Kolozsváron.

lyai Egyetemhez kapcsolódó évfordulók megünneplésében. A harmadik paradigma az önállóság és a Babeş–Bolyai Egyetemhez való tartozás dilemmáját, valamint a napi tanítással járó kihívásokat azáltal próbálta megoldani, hogy belekezdett egy – a minőség elvű hangsúlyozó – alternatív intézményhálózat kiépítésébe. Ezt úgy kezelte, mint a különlegesen jó eredményeket fölmutató diákok védőburkát, de programjait – a hivatalos egyetem árnyékában – nem tudta sokáig hatékonyan működtetni.

Más-más módon és mértékben, de mindhárom modell tulajdonképpen arra a felfogásra épült, hogy a Babeş–Bolyai Egyetem nem igazán a „miénk”, magyaroké. Ezért „nekünk” gondolkodni kell alternatív terek létrehozatalán és fejlesztésén. Emellett a román–magyar kommunikációnak ebben az intézményben tapasztalható hiánya mintegy leképezte azt, ami általánosabb politikai kontextusban történt. Az egyezkedés lehetőségét és formáit sem helyi, sem országos szinten nem keresték komolyan. Emiatt a már fennálló intézmény, a Babeş–Bolyai Egyetem újragondolása és restrukturálása nem történt meg.

A multikulturális egyetem és a kommunikáció változó esélyei

1996 novembere paradoxonokkal teli kihívás elé állította a romániai magyarság képviselőit. Az RMDSZ kormányba kerülésével elvileg megváltozott a román vezetéssel való kommunikáció esélye. Az új feladat nem több és nem kevesebb volt, mint újragondolni a politikai célokat és eszközöket. A zavarodottságot főleg az idézte elő, hogy az 1990–1996 között többé-kevésbé koherensen kidolgozott magyar nemzeti kulturális politikát, mely a románsággal szemben határozta meg önmagát, az új helyzetben a románsággal együtt kellett volna megvalósítani. Egyértelműbbé váltak az ellenzékiség idején gyakorolt egységpolitika belső törésvonalai, és az egymástól egyre inkább eltávolodó Markó Béla és Tőkés László nevével fémjelzett táborok politizálásának különbségei. Az állami magyar egyetem ügyét a kormányzásban való részvétel feltételeként határozták meg. Az új helyzetben zajló tárgyalás kompromisszumos megoldást eredményezett. Az önálló magyar egyetem politikája a román–magyar, valamint a magyar–német multikulturális egyetem feletti küzdelmekbe torkollott. Nem alakult át gyökeresen, de változást indított be az Erdélyben együtt élő etnikumok kapcsolatának, valamint a hely megosztásának elképzelésében.

A fordulat után rövid ideig úgy tűnt, a közös intézményben beindulhat ennek megosztása feletti, alulról felfelé történő, pragmatikus egyezkedés. Az egyetem politikai instrumentálzásának hagyománya, a mai hatalmi érdekkellentétek és a kommunikáció hiánya miatt azonban nem ez történt. A multikulturális egyetem gondolatát a szétválás alternatívájaként a rektor kezdeményezte. Az egyetem ügyének aktuálpolitikai jelentőségét pedig az új miniszterelnök, Victor Ciorbea nyilatkozatai is alátámasztották.

Erre alapozva az egyetem magyar tanárai 1997 márciusában azzal a kérelemmel fordultak a rektorhoz, hogy nevezze ki az egyetem magyar tagozatának létrehozatalát tárgyaló bizottságot. A bizottság létrejött, s két személy megbízást kapott arra, hogy a kollégáival való egyeztetés után tegyen javaslatot a tagozat adminisztratív felépítésére. A magyar és a román tanárok más-más helyen és más-más időpontban ülészttek, miközben a médiában és a politikusok nyilatkozataiban egyre konfúzabb, ellentmondásosabb koncepciók jelentek meg. Így már az elejétől fogva szembekerültek egymással a „román” és a „magyar” tábor, illetve az Agachi és a Szilágyi prorektorok nevével fémjelzett tervezetek. Ezek tehát nem alapultak a különböző tanszékeken együtt dolgozó román és magyar kollégák közötti egyeztetésen. A magyar anyanyelvű tanárok többsége úgy gondolta, hogy az általuk elfogadható kompromisszum nem kerülhet ellentétbe az RMDSZ kulturális autonómiájának a programjával, és nem gyengítheti a szövetség tárgyalási pozícióját a kormányban. A Babeş–Bolyai Egyetem átalakításáról folyó beszédet egyértelműen behatárolta a jól ismert koncepció: a romániai magyarságnak az önálló egye-

temhez való joga megkérdőjelezhetetlen, mint ahogyan semmi kétség nem fér ahhoz sem, hogy ennek a közösségnek erre, és csakis erre van szüksége. Ezért a román–magyar közös egyetemet a legjobb esetben sem mint végcél, hanem mint eszközt, s nem mint végső, hanem mint átmeneti megoldást képzelték el. Ez pedig egészen más logikát, felállást és érvrendszert mozgósított, mint az a stratégia, amely a kolozsvári multikulturális egyetemet véglegesen és teljes meggyőződéssel a románok és magyarok egyetemeként határozta volna meg.

A majdani kiválásban gondolkodó magyar fél egy, a közös egyetemen belül jól elkülönült magyar struktúrának (karok rendszerének) a létrehozatalát javasolta mind az adminisztráció, mind pedig az oktatás vonatkozásában. A román fél ezzel szemben az úgynevezett „magyar nyelvű tanulmányi vonal” megszervezését szorgalmazta, és a Babeş–Bolyait három – román, magyar és német – vonal keretében határozta meg. Ez a javaslat – a magyarok értelmezésében – nem biztosított megfelelő státust és elegendő hatalmat, autonómiát és garanciát a magyar nyelvű oktatás számára. Így ezt anélkül utasították el, hogy intézményesen gondolkodni lehetett volna azon, miként „élhető be” az így kiépíthető struktúra.

A belső egyetemi vitát lezáró dokumentum („A Babeş–Bolyai Egyetem multikulturális struktúráinak kialakítása”) végül is egyszerűen kimondta az intézmény multikulturális jellegét. Ennek jelentése fölött azonban nem jött létre megegyezés, s a résztvevők nem dolgoztak ki közös stratégiát a megvalósítására. A vita gyakorlatilag befagyott, erről a pontról láthatóan senki sem tudott kimozdulni. A párhuzamos tanulmányi vonalak elvét senki nem utasította el, és egyetértés övezte azt is, hogy a magyar fél Babeş–Bolyain belüli autonómiájának kérdését – amennyiben az az oktatási törvény módosításához kapcsolódik – a nagypolitikában kell tovább tárgyalni.

1996 novemberét a magyarság képviselői a változás lehetőségeként értékelték, ugyanakkor a multikulturalizmus eme fentről és a románok részéről jövő ajánlatát inkább gyanúsának, semmint kielégítőnek tartották. A multikulturalizmusnak mint a Babeş–Bolyai Egyetem megreformálásának javaslatát a magyarok a román hegemon törekvések újabb, álcázott változataként kezelték. Román részről pedig elfogadhatatlannak tartották, hogy a románság jelenlétét az egyetemen a magyaroknak nagyobb hatalmat adva újra kellene vagy lehetne definiálni. Különböző forrásokból táplálkozva, de mindkét részről a másikkal szembeni frusztrációk keveredtek a felsőbbrendűség érzésével. Az attól való félelem, hogy a másik becsap minket, együtt járt azzal a hittel, hogy nem szólhat bele saját ügyeinkbe. Ennek eredményeként a felek eredeti kiindulópontjai és elképzelései az együttműködés határaitól és lehetőségeiről gyakorlatilag újratemelődték.

A multikulturalizmus vitájában újra elmélyülő román–magyar szembenállás még inkább átpolitizálódott, amikor az egyetem rektora oktatásügyi miniszter lett. 1998 első felében úgy jelent meg a multikulturalizmus ügye a nyilvánosság előtt, mint a „Markó *versus* Marga” küzdelem tétje. A Magyarországon történt kormányváltást követően ott ismét előtérbe került az összmagyar gondolkodás. Ennek megfelelően a magyar kormány jelezte, kész anyagilag is támogatni az egyetem létrehozását, amennyiben a román kormány kéri ezt. Végző soron az egyetemről való beszéd ismét eltávolodott az intézmény mindennapi életétől. Az „együtt nem lehet” élménye újratemelődtött, az álláspontok nem közeledtek egymáshoz, s nem született közös kezdeményezés az etnikai határok átlépésére.

1998 őszén a román kormány döntést hozott egy magyar–német multikulturális egyetem megalapításáról. Létrejött egy újabb bizottság, melynek ki kellett dolgoznia az új állami intézmény létrehozatalának konkrét tervét és lehetőségeit. Paradox módon, a döntést hozó kormány tagjaként, az oktatásügyi miniszter erre nem adta áldását. Ugyanakkor a „Marga multikulturalizmusától” idegenkedő magyar politika elfogadta a németekkel megosztott multikulturális intézmény gondolatát. Ellenállt a románokkal közös egyetemi keretek kialakításának, de elfogadott egy olyan struktúrát, amelyben biztosítottak láta a maga fölényét.

(Köztudott: a német nyelven való tanulás igénye – a német anyanyelvű lakosság szinte teljes eltűnésével s a német nyelvet beszélők és a német nyelven tanítók aránytalanul alacsony száma miatt is – ma Romániában igen csekély.) Éppen ezért a Petőfi–Schiller egyetem terében a magyar fél hasonlóképpen használta föl a német kisebbséget, mint ahogyan a román a magyart és a németet a maga sajátos multikulturális elképzelésében.

A bizottság munkájának eredményéről szóló magyar beszámoló alapvetően a magyarságnak az önálló magyar egyetemhez való jogát hangsúlyozta. Zavaros elképzelésben ecsetelte, miként kapcsolódik – bizonyos szakok révén – a Petőfi–Schiller továbbra is, de csak átmenetileg, a Babeş–Bolyaihoz, miközben – más szakok révén – Marosvásárhelyen és Szebenben fog működni. Ez az álláspont, valamint a kormány részéről mutatkozó késlekedés egyaránt arról tanúskodik, hogy a kompromisszumosként értékelt megoldással egyik fél sincs megelégedve. Az egyik azért nem, mert túlságosan kevésnek, a másik pedig azért nem, mert túlságosan soknak tartja.

1996 novembere után a romániai magyar politikusok és értelmiségiek számára a legnagyobb kihívást annak felmérése jelentette, miként lehet hatékonyan és pragmatikusan részt venni a hatalomban, szem előtt tartva a kisebbségi érdekeket. Ebben az új helyzetben azonban eddig nem történt meg a romániai magyar kisebbség „újrakitalálása”, a korábbi kulturális stratégiák feladása és a politikai képviselő szimbolikus tétjeinek az újradefiniálása. A magyar kisebbségi vezetésen belül az sem tisztázódott, miként tud Románia „magyar minisztere” egy időben és egy személyben az ellenzékiségben kidolgozott magyar etnicitás-politika képviselőjeként és a román állam tisztségviselőjeként gondolkodni és cselekedni. A magyar politikusok egy része erőteljes kételyeket fogalmaz meg a román kormányban való részvétel jogosságát vagy értelmét illetően. Véleményük szerint a kormányzásban való részvételt csak a sajátos magyar érdekek hatékony képviselője legitimálhatja. Eközben a mai ellenzékethez képező román nacionalista pártok – nyilván más okoknál fogva – szintén megengedhetetlennek tartják azt, hogy úgymond „saját hazájukban” a románokat a magyarok irányítsák. A közös kormányban való részvétel ellenére sem tudott hatékony kommunikáció kialakulni a román és a magyar politikusok között. Az új helyzetben is újratermelődik a szembenállás és párhuzamosság stratégiája. A szélsőséges magyar és román nemzeti politika – egymással polemizálva ugyan, de – összejátszik az európai integrációt és az átfogó gazdasági, kulturális és morális reformot támogatók együttműködése ellen. Ezért elkerülhetetlen, hogy az autonóm kulturális intézményrendszer központi magjaként kezelt önálló magyar egyetemet továbbra is vitális kérdésnek tekintsék; hogy a magyar elit többségében úgy gondolja, e körül a kérdés körül kell legitimitását igazolnia, ebben kell a romániai magyarság elvesztett méltóságát, morális tartását visszaállítania. A román elit egy része pedig azt higgye, mindez alapjaiban veszélyezteti a román nemzetépítés biztonságát.

1999 elején a Babeş–Bolyai Egyetem multikulturalitásának kérdése időlegesen háttérbe szorult, mint ahogyan maga a multikulturalizmus-vita is másod-, harmadrangúvá vált a román társadalom más problémáihoz képest. A gazdasági reform, az európai integráció, a demokratizálódás általában véve nem váltak társadalmat mozgósító és összetartó tényezőkké, és nem tudták az etnikai határokat áthidalni. Ugyanakkor a multikulturalizmus gondolatának megjelenése mégis fontos változásként értelmezhető. Hiszen a román–magyar együttélésről folyó nyilvános beszédben olyan kommunikációs teret hozott létre, amelyben a vita román részről – úgy tűnik – meghaladja a magyarsággal szembeni asszimilációs politikát, és magyar részről mintha háttérbe szorítaná a mindenképpen szeparatizmust.

Elképzelhető azonban, hogy az európai integrációban lemaradt, marginális pozícióba került államban újraerősödnek a kulturalizáló, etnizáló identitáspolitikák, a tiszta kulturális hagyományok megőrzésére felszólító gyakorlatok. Megtörténhet, hogy maga a multikulturalizmus eszméje, mely most még igen képlékeny állapotban létezik, abban a változatban rögzül, me-

lyet ma a nyugati társadalmakban a „kulturalista” szemléletnek kijáró kritikával bírálják mind jobb-, mind pedig baloldali értelmiségiek (lásd erről Goldberg 1994; May 1991). Hiszen a mai romániai multikulturalizmus-vita, az átmenet egyik jelenségeként, a változás említett jeleivel együtt, magában hordozza a kulturális különbségek fundamentalista és esszencialista elképzelését is. Valójában még nem jutott el addig, hogy a multikulturális nevelés, a többnyelvűség avagy a kultúrák keveredésének kérdéseit hatékonyan és nyíltan tárgyalja. Politikai ügyként egyelőre a történelmi igazságszolgáltatás és a morális jóvátétel terminusaiban közelíti meg a közös felsőoktatási intézmény megosztásának problémáját. Messze áll még attól, hogy kritikai multikulturalizmusként el tudja képzelni a társadalmi identitások sokféleségét, a kulturális keveredést és az etnikai határok átjárhatóságát. Nyugatról átvett modellként egyelőre inkább a helyi nacionalizmusok hatása alatt formálódik, így a multikulturalizmus jelentése Erdélyben a román és a magyar értelmezés szembenállásából bontakozik ki.

Hivatkozott irodalom

- Barabás B. és Joó R. (1990): *A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben. A Bolyai Egyetem szervezésének válogatott dokumentumai*. Budapest: Magyarországtudató Intézet.
- Barth, Fredrich (1969): Introduction. In *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Difference*. F. Barth szerk. Bergen: Universitet Forlaget.
- Calhoun, C. (1995): Social Theory and the Politics of Identity. In *Social Theory and the Politics of Identity*. C. Calhoun szerk., 9–37. Oxford: Blackwell.
- Csögör L. (1990): Előszó. In *A kolozsvári magyar egyetem 1945-ben. A Bolyai Egyetem szervezésének válogatott dokumentumai*. Budapest: Magyarországtudató Intézet. Barabás B. és Joó R. szerk., 8. Budapest: Magyarországtudató Intézet.
- Eriksen, Hylland T. (1993): *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*. London: Pluto Press.
- Foucault, Michel (1981): The Order of Discourse. In *Untying the Text: a Post-Structuralist Reader*. R. Young szerk. London: Routledge.
- Gáll E. (1995): Az egyetem eszméi – erdélyi magyar változatok és törekvések. In *Korunk*, 4.
- Geertz, Clifford (1994): A vallás mint kulturális rendszer. In *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Niedermüller Péter szerk., 63–103. Budapest: Századvég.
- Goldberg, A. T. (1994): Introduction: Multicultural Conditions. In *Multiculturalism: a Critical Reader*. D. T. Goldberg szerk., 1–45. London: Basil Blackwell.
- Hall, S. (1996): Who Needs Identity? In *Questions of Cultural Identity*, S. Hall és P. du Gay szerk., 1–18. London: Sage.
- Kós K. (1921): Kiáltó szó Erdély, Bánság, Kőrösvidék és Máramaros magyarságához. In *Magyar Kisebbség*, Új folyam, I(1).
- Lázok J. és Vincze G. (szerk.) (1995): *Erdély Magyar Egyeteme 1944–1949*. Marosvásárhely: Custos Kiadó.
- Löfgren, O. (1989): The Nationalization of Culture. In *Ethnologia Europaea*, XIX: 5–23.
- Magyari-Vincze, E. (1997): *Antropologia politicii identitare nationaliste (A nacionalista identitáspolitikai antropológiája)*. Cluj: EFES.
- May, Stephen (1991): Critical Multiculturalism and Cultural Difference: Avoiding Essentialism. In *Critical Multiculturalism: Rethinking Multicultural and Antiracist Education*. Stephen May szerk., 1–11. London: Falmer Press.
- Puscas, V. (szerk.) (1994): *Alma Mater Napocensis. Idealul universitatii moderne (Alma Mater Napocensis. A modern egyetem eszméje)*. Cluj-Napoca.
- Reményik S. (1989): „Lehet, mert kell”. In *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*. Budapest: Héttorony.
- Taylor, C. (1994): The Politics of Recognition. In *Multiculturalism: A Critical Reader*. D. T. Goldberg szerk., 75–107. London: Basil Blackwell.